

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY

KAAM
YAYINLARI

OLBA
XXIV

(Ayrıbasım / Offprint)

MERSİN
2016

KAAM YAYINLARI
OLBA
XXIV

© 2016 Mersin Üniversitesi/Türkiye

ISSN 1301 7667

Yayıncı Sertifika No: 14641

OLBA dergisi;
ARTS & HUMANITIES CITATION INDEX, EBSCO, PROQUEST
ve

TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında taranmaktadır.

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) Kısaltmalar Dizini'nde 'OLBA' şeklinde yer almaktadır.

OLBA dergisi hakemlidir. Makalelerdeki görüş, düşünce ve bilimsel değerlendirmelerin yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

The articles are evaluated by referees. The legal responsibility of the ideas,
opinions and scientific evaluations are carried by the author.

OLBA dergisi, Mayıs ayında olmak üzere, yılda bir kez basılmaktadır.
Published each year in May.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.
Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.

It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of the Mersin University
(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA dergisinde makalesi yayımlanan her yazar, makalesinin baskı olarak ve elektronik ortamda yayımlanmasını
kabul etmiş ve telif haklarını OLBA dergisine devretmiş sayılır.

Each author whose article is published in OLBA shall be considered to have accepted the article to be published
in print version and electronically and thus have transferred the copyrights to the Mersin University
(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde ve bu cildin giriş sayfalarında
belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.

Articles should be written according to the formats mentioned in the following web address.

Redaktion: Yrd. Doç. Dr. Deniz Kaplan

OLBA'nın yeni sayılarında yayımlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül
Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü, 33342 Mersin - TURKEY

Diğer İletişim Adresleri
Other Correspondance Addresses

Tel: 00.90.324.361 00 01 (10 Lines) 4730 / 4734

Fax: 00.90.324.361 00 46

web mail: www.kaam.mersin.edu.tr

www.olba.mersin.edu.tr

e-mail: sdurugonul@gmail.com

Baskı / Printed by
Matsis Matbaa Hizmetleri
Sefaköy / İstanbul
Tel: 0212 624 21 11 www.matbaasistemleri.com
Sertifika No: 20706

Zero Prod. Ltd.

Tel: 00.90.212.244 75 21 Fax: 00.90.244 32 09

info@zerobooksonline.com www.zerobooksonline.com/eng

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM)
YAYINLARI-XXIV

MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY
(KAAM)-XXIV

Editörler

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN
Gunnar BRANDS
Deniz KAPLAN

OLBA Bilim Kurulu

Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Prof. Dr. Marion MEYER
Prof. Dr. Susan ROTROFF
Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY
Prof. Dr. İ. Hakan MERT
Prof. Dr. Eda AKYÜREK-ŞAHİN
Prof. Dr. Yelda OLCAY-UÇKAN

MERSİN
2016

İçindekiler / Contents

Fulya Dedeoğlu – Ali Ozan <i>What Happened in Inland Southwestern Anatolia before 5500 BC? A Review of the Archaeological Evidence from the Selcen-Örenarası Settlement (MÖ 5500 Öncesinde İç Güneybatı Anadolu'da Ne Oldu?: Selcen-Örenarası Yerleşimi Arkeolojik Kanıtları Üzerinden Bir Değerlendirme)</i>	1
Erim Konakçı <i>A Group of Chalcolithic Pottery Discovered at Asopos Tepesi (Asopos Tepesi'nde Bulunan Bir Grup Kalkolitik Dönem Çanak Çömleği)</i>	31
Hatice Ergürer <i>Kınık Höyük Demir Çağ Boyalılarında Bezeme Geleneği (Embellished Ceramic Tradition from Kınık Höyük During the Iron Age)</i>	67
Onur Zunal <i>A Group of Submycenaean - Protogeometric Cups from Klaros (Klaros'dan Bir Grup Submyken-Protogeometrik Fincan)</i>	171
Erkan Alkaç - Gonca Cankardeş-Şenol <i>Amphora Mühürleri Işığında Miletos ve Alexandria Ticari İlişkileri (Commercial Relations of Miletus and Alexandria by means of Amphora Stamps)</i>	191
Banu Özdilek <i>2009-2012 Andriake Kazılarında Ele Geçen Unguentarium, Şişe, Lykion ve Mortar Örnekleri (Uncovered Unguentarium, Bottle, Lykion and Mortar Examples from Andriake Excavations 2009-2012)</i>	217
Tayfun Selçuk <i>Kyme ve Larissa'da Bulunmuş İki Figürlü Mezar Steli (Two Figured Grave Stele from Kyme and Larissa)</i>	267
Murat Çekilmez <i>Tralleis'ten Bir Eros Yontusu (An Eros Statue from Tralleis)</i>	297

Mustafa Koçak <i>Antakya’da “Dansa Davet”?: İki Heykel Başı Üzerine Düşünceler</i> (“Aufforderung zum Tanz”? in Antiocheia: Überlegungen über zwei Statuenköpfe)	323
Mustafa Şahin <i>Değirmenkaya Anıt Mezarı</i> (<i>Das Grabdenkmal in Değirmenkaya</i>)	341
Hakan Mert <i>Priene’deki Gıda Pazarı</i> (<i>Der sog. Lebensmittelmarkt von Priene</i>)	365
Feriştah Soykal-Alanyalı <i>Side Dionysos (?) Tapınağı Işığında Tiyatro ile Çevresinin Kentsel Değişimi</i> <i>ve Dönüşümü</i> (<i>The Urban Change and Transformation of the Theater and its Surroundings</i> <i>in the light of the Side Dionysos (?) Temple</i>)	419
Oğuz Koçyiğit – Çağman Esirgemez <i>Lampsacus’da Geç Antik Bir Kırsal Yerleşim ve Şarap Üretim Atölyesi</i> (<i>A Late Antique Rural Settlement and Wine Production Installation</i> <i>in Lampsacus</i>)	451
Hatice Özyurt-Özcan <i>Marmaris’in İçmeler Mevkiinde Yer Alan Bir Bazilika ve Vaftizhane Üzerine</i> <i>İncelemeler</i> (<i>Studies on a Basilica and Baptistery Located in İçmeler Section</i> <i>of Marmaris</i>)	479
Ayça Tiryaki <i>Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi’nin Geometrik Desenli Taban Mozaikleri</i> (<i>The Mosaic Pavements with Geometric Patterns of the Episcopal</i> <i>Church of Rhodiapolis</i>)	505
Burcu Ceylan <i>Geç Antik Dönem Kentlerinde Gerileme/Devamlılık Modellerine Kanunlar</i> <i>Üzerinden Bir Bakış</i> (<i>A Re-Evaluation of Decline/Continuity Theories, Based on the</i> <i>Late Antique Laws</i>)	535
Zeliha Demirel-Gökalp <i>Bizans Bronz Konkav (İçbükey) Sikkeleri ve Kütahya Müzesi’ndeki Define</i> (<i>Byzantine Bronze Concave Coins and a Hoard in Kütahya Museum</i>)	555

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
BİLİMSEL SÜRELİ YAYINI ‘OLBA’

Kapsam

Olba süreli yayını Mayıs ayında olmak üzere yılda bir kez basılır. Yayınlanması istenilen makalelerin en geç her yıl Kasım ayında gönderilmiş olması gerekmektedir.

1998 yılından bu yana basılan Olba; Küçükasya, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu’ya ilişkin orijinal sonuçlar içeren Antropoloji, Prehistorya, Protohistorya, Klasik Arkeoloji, Klasik Filoloji (ve Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri), Eskiçağ Tarihi, Nümizmatik ve Erken Hıristiyanlık Arkeolojisi alanlarında yazılmış makaleleri kapsamaktadır.

Yayın İlkeleri

1. a. Makaleler, Word ortamında yazılmış olmalıdır.
 - b. Metin 10 punto; özet, dipnot, katalog ve bibliyografya 9 punto olmak üzere, Times New Roman (PC ve Macintosh) harf karakteri kullanılmalıdır.
 - c. Dipnotlar her sayfanın altına verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
 - d. Metin içinde bulunan ara başlıklarda, küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır. Bunun dışındaki seçenekler (tümünün büyük harf yazılması, alt çizgi ya da italik) kullanılmamalıdır.
2. Noktalama (tireler) işaretlerinde dikkat edilecek hususlar:
 - a. Metin içinde her cümlelerin ortasındaki virgülden ve sonundaki noktadan sonra bir tab boşluk bırakılmalıdır.
 - b. Cümle içinde veya cümle sonunda yer alan dipnot numaralarının herbirisi noktalama (nokta veya virgül) işaretlerinden önce yer almalıdır.
 - c. Metin içinde yer alan “fig.” ibareleri, küçük harf ile ve parantez içinde verilmeli; fig. ibaresinin noktasından sonra bir tab boşluk bırakılmalı (fig. 3); ikiden fazla ardışık figür belirtiliyorsa iki rakam arasına boşluksuz kısa tire konulmalı (fig. 2-4). Ardışık değilse, sayılar arasına nokta ve bir tab boşluk bırakılmalıdır (fig. 2. 5).

- d. Ayrıca bibliyografya ve kısaltmalar kısmında bir yazar, iki soyadı taşıyorsa soyadları arasında boşluk bırakmaksızın kısa tire kullanılmalıdır (Dentzer-Feydy); bir makale birden fazla yazarlı ise her yazardan sonra bir boşluk, ardından uzun tire ve yine boşluktan sonra diğer yazarın soyadı gelmelidir (Hagel – Tomaschitz).
3. “Bibliyografya ve Kısaltmalar” bölümü makalenin sonunda yer almalı, dipnotlarda kullanılan kısaltmalar, burada açıklanmalıdır. Dipnotlarda kullanılan kaynaklar kısaltma olarak verilmeli, kısaltmalarda yazar soyadı, yayın tarihi, sayfa (ve varsa levha ya da resim) sıralamasına sadık kalınmalıdır. Sadece bir kez kullanılan yayınlar için bile aynı kurala uyulmalıdır.

Bibliyografya (kitaplar için):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliyografya (Makaleler için):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inchriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, lev. LIV-LVII.

Dipnot (kitaplar için)

Richter 1977, 162, res. 217.

Dipnot (Makaleler için)

Oppenheim 1973, 9, lev.1.

Diğer Kısaltmalar

age.	adı geçen eser
ay.	aynı yazar
vd.	ve devamı
yak.	yaklaşık
v.d.	ve diğerleri
y.dn.	yukarı dipnot
dn.	dipnot
a.dn.	aşağı dipnot
bk.	Bakınız

4. Tüm resim, çizim ve haritalar için sadece “fig.” kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik olmalıdır. (Levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kesinlikle kullanılmamalıdır).

5. Word dökümanına gömülü olarak gönderilen figürler kullanılmamaktadır. Figürlerin mutlaka sayfada kullanılması gereken büyüklükte ve en az 300 pixel/inch çözünürlükte, photoshop tif veya jpeg formatında gönderilmesi gerekmektedir. Adobe illustrator programında çalışılmış çizimler Adobe illustrator formatında da gönderilebilir. Farklı vektörel programlarda çalışılan çizimler photoshop formatına çevrelemiyorsa pdf olarak gönderilebilir. Bu formatların dışındaki formatlarda gönderilmiş figürler kabul edilmeyecektir.
6. Figürler CD'ye yüklenmelidir ve ayrıca figür düzenlemesi örneği (layout) PDF olarak yapılarak burada yer almalıdır.
7. Bir başka kaynaktan alıntı yapılan figürlerin sorumluluğu yazara aittir, bu sebeple kaynak belirtilmelidir.
8. Makale metninin sonunda figürler listesi yer almalıdır.
9. Metin yukarıda belirtilen formatlara uygun olmak kaydıyla 20 sayfayı geçmemelidir. Figürlerin toplamı 10 adet civarında olmalıdır.
10. Makaleler Türkçe, İngilizce veya Almanca yazılabilir. Türkçe yazılan makalelerde yaklaşık 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce yada Almanca özet kesinlikle bulunmalıdır. İngilizce veya Almanca yazılan makalelerde ise en az 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce veya Almanca özet bulunmalıdır. Makalenin her iki dilde de başlığı gönderilmelidir.
11. Özeti altında, Türkçe ve İngilizce veya Almanca olmak üzere altı anahtar kelime verilmelidir.
12. Metnin word ve pdf formatlarında kaydı ile figürlerin kopyalandığı iki adet CD (biri yedek) ile birlikte bir orijinal ve bir kopya olmak üzere metin ve figür çıktısı gönderilmelidir.
13. Makale içinde kullanılan özel fontlar da CD'ye yüklenerek yollanmalıdır.

MERSIN UNIVERSITY
‘RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY’
JOURNAL ‘OLBA’

Scope

Olba is printed once a year in May. Deadline for sending papers is November of each year.

The Journal ‘Olba’, being published since 1998 by the ‘Research Center of Cilician Archeology’ of the Mersin University (Turkey), includes original studies done on antropology, prehistory, protohistory, classical archaeology, classical philology (and ancient languages and cultures), ancient history, numismatics and early christian archeology of Asia Minor, the Mediterranean region and the Near East.

Publishing Principles

1. a. Articles should be written in Word programs.
 - b. The text should be written in 10 puntos; the abstract, footnotes, catalogue and bibliography in 9 puntos ‘Times New Roman’ (for PC and for Macintosh).
 - c. Footnotes should take place at the bottom of the page in continous numbering.
 - d. Titles within the article should be written in small letters and be marked as bold. Other choises (big letters, underline or italic) should not be used.
2. Punctuation (hyphen) Marks:
 - a. One space should be given after the comma in the sentence and after the dot at the end of the sentence.
 - b. The footnote numbering within the sentence in the text, should take place before the comma in the sentence or before the dot at the end of the sentence.
 - c. The indication fig.:
 - * It should be set in brackets and one space should be given after the dot (fig. 3);

* If many figures in sequence are to be indicated, a short hyphen without space between the beginning and last numbers should be placed (fig. 2-4); if these are not in sequence, a dot and space should be given between the numbers (fig. 2. 5).

- d) In the bibliography and abbreviations, if the author has two family names, a short hyphen without leaving space should be used (Dentzer-Feydy); if the article is written by two or more authors, after each author a space, a long hyphen and again a space should be left before the family name of the next author (Hagel – Tomaschitz).
3. The ‘Bibliography’ and ‘Abbreviations’ should take part at the end of the article. The ‘Abbreviations’ used in the footnotes should be explained in the ‘Bibliography’ part. The bibliography used in the footnotes should take place as abbreviations and the following order within the abbreviations should be kept: Name of writer, year of publishment, page (and if used, number of the illustration). This rule should be applied even if a publishment is used only once.

Bibliography (for books):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, NewYork.

Bibliography (for articles):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inschriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, pl. LIV-LVII.

Footnotes (for books):

Richter 1977, 162, fig. 217.

Footnotes (for articles):

Oppenheim 1973, 9, pl.1.

Miscellaneous Abbreviations:

op. cit.	in the work already cited
idem	an auther that has just been mentioned
ff	following pages
et al.	and others
n.	footnote
see	see
infra	see below
supra	see above

4. For all photographs, drawings and maps only the abbreviation 'fig.' should be used in continuous numbering (remarks such as Plate, Picture, Drawing, Map or any other word or abbreviation should not be used).
5. Figures, embedded in Word documents can not be used. Figures have to be in the length in which they will be used in the page, being at least 300 pixel/ inch, in photoshop tif or jpeg format. Drawings in adobe illustrator can be sent in this format. Drawings in other vectoral programs can be sent in pdf if they can't be converted to photoshop. Figures sent in other formats will not be accepted.
6. Figures should be loaded to a CD and a layout of them as PDF should also be undertaken.
7. Photographs, drawings or maps taken from other publications are in the responsibility of the writers; so the sources have to be mentioned.
8. A list of figures should take part at the end of the article.
9. The text should be within the remarked formats not more than 20 pages, the drawing and photographs 10 in number.
10. Papers may be written in Turkish, English or German. Papers written in Turkish must include an abstract of 500 words in Turkish and English or German. It will be appreciated if papers written in English or German would include a summary of 500 words in Turkish and in English or German. The title of the article should be sent in two languages.
11. Six keywords should be remarked, following the abstract in Turkish and English or German.
12. The text in word and pdf formats as well as the figures should be loaded in two different CD's; furthermore should be sent, twice the printed version of the text and figures.
13. Special fonts should be loaded to the CD.

SIDE DIONYSOS (?) TAPINAĞI IŞIĞINDA TİYATRO İLE ÇEVRESİNİN KENTSEL DEĞİŞİMİ VE DÖNÜŞÜMÜ

Feriştah SOYKAL-ALANYALI*

ABSTRACT

The Urban Change and Transformation of the Theater and its Surroundings in the light of the Side Dionysos (?) Temple

The Dionysos (?) Temple in Side was uncovered by excavations and research undertaken by Arif Müfid Mansel in the 1940s and 50s. Mansel, through an examination of architectural elements suggested the temple to have been built in early Imperial period; repaired in 2nd /3rd cent. AD and used during the Byzantine period. During the excavation work done by Ülkü İzmirligil around the Agora between the years 1999-2004, some architectural blocks were found. Mustafa Büyükkolancı thought that these blocks also belonged to the temple and carried them to the site, and accepting Mansel's views without questioning them, used these blocks in an arrangement over the temple. When I started my work on the temple, it was already obvious that the building had a long historical usage and had been both an active and a passive part in the civic transformation and development of the city around the theater. Stratigraphic excavation have provided new and important evidence and five building phases have been discovered.

This article examines five building phases (I-V) that have been discovered through stratigraphic excavations in and around the temple between 2009 and 2012. Through these phases it is hoped to illuminate the civic changes and transformations around the temple and the theater and thus contribute to the settlement history of the city of Side. For this purpose, the relation of the building to its neighbors and their position inside the city plan, their importance, an outline of excavation history, historical events and epigraphical documents have been used to show that the temple should not be associated with the cult of Dionysos, but instead with Imperial cult. The hit point of the article is the part where the transformation and changes of the building and the city are examined. These phases were examined via archaeological finds and evaluated together with the history of the city.

* Feriştah Soykal-Alanyalı, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Eskişehir. E-posta: fsoykal@anadolu.edu.tr

Fig. 5 dışında tüm resimler ve çizimler "Side Kazı Arşivine" aittir.

Keywords: Pamphylia, Side, Temple of Dionysos, Theater, the wall of Attius Philippus, urbanism, urban transformation.

ÖZET

Side Dionysos (?) Tapınağı, Arif Müfid Mansel'in, 1940'lı ve 50'li yıllarda yaptığı kazı ve araştırmalarla açığa çıkarılmıştır. Mansel, mimari elemanlardan yola çıkarak, yapının Erken İmparatorluk döneminde inşa edildiğini, MS 2. / 3. yüzyılda bir onarım geçirdiğini ve Bizans döneminde de kullanıldığını dikkat çekmiştir. 1999-2004 yılları arasında Ülkü İzmirli tarafından Agora ve çevresinde yürütülen çalışmalar sırasında bazı mimari elemanlar tespit edilmiştir. Mustafa Büyükkolancı bu mimari elemanların Dionysos (?) Tapınağı'na ait olabileceğini düşünerek tapınağa taşınmış, Mansel'in tespitlerini sorgulamadan kabul ederek mimari elemanlarla yapıda bir düzenleme gerçekleştirmiştir. 2009 yılında tarafımdan çalışmalara başlanıldığında yapının, tarihsel süreç içinde çok uzun süre kullanım gördüğü, tiyatro ve çevresindeki kentsel gelişim ve değişim içinde hem etken hem edilgen bir unsur olduğu hemen anlaşılmaktaydı. Stratigrafik kazı çalışmaları ile yapıya dair çok önemli bilgilere ulaşılmış ve beş yapı evresi tespit edilmiştir.

Bu makale ile 2009-2012 yılları arasında Dionysos (?) Tapınagında yürütülen stratigrafik kazılar ile tapınak ve çevresinde tespit edilen 5 yapı evresi (I-V) ele alınmaktadır. Bu yapı evrelerinden hareketle, tapınak, tiyatro ve çevresindeki kentsel değişime ve dönüşüme ışık tutulması, Side kentinin yerleşim tarihçesine de katkıda bulunulması, amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak, yapının çevresinde ilişki içinde olduğu diğer yapılarla birlikte kentteki konumu ve önemi, ana hatları ile kazı tarihçesi, tarihi olaylar ve epigrafik belgelerle kültürün Dionysos ile değil daha çok İmparator kültürü ile ilişkili olması gerektiği ele alınmıştır. Makalenin en vurucu yeri, yapının kentle birlikte tarihsel süreç içindeki değişimi ve dönüşümünün ele alındığı kısımdır. Bu evreler arkeolojik buluntular yardımı ile ele alınırken kent tarihi ile birlikte de değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pamphylia-Side, Dionysos Tapınağı, Tiyatro, Attius Philippus Suru, Şehircilik, Kentsel Dönüşüm.

Giriş

Arif Müfid Mansel 1943 yılında Türk Tarih Kurumu'nun kendisini Antalya ve çevresinin arkeolojik potansiyelini araştırmak üzere görevlendirmesi ile Pamphylia bölgesine bir araştırma gezisi düzenler. İstanbul Üniversitesi adına ilk kazıları 1946 yılında Perge'de, 1947 yılında Side'de başlatır. 1966 yılına kadar Side kazılarına Mansel başkanlık etmiştir. Bu kazılar sırasında birçok anıtsal yapı gün yüzüne çıkartılmıştır. Mansel, bu kazıların sonuçlarını kaleme aldığı kazı raporları, kapsamlı makaleler ve kitaplarla bilim dünyasına duyurmuştur.

Mansel'in ardından kazılar Jale İnan tarafından yürütülmüştür. İnan'ın çalışmaları Büyük Hamam'da yoğunlaşmıştır. 1975 yılında Mansel'in beklenmedik ölümü ile İnan, Perge kazılarını yürütmek zorunda kalınca Side'de arkeolojik çalışmalara ara verilmiştir.

1982 yılında, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün Side Tiyatrosunda kazı ve restorasyon çalışmaları yapmak üzere Ülkü İzmirligil'i görevlendirmesi ile 7 yıl aradan sonra Side'de -sadece Tiyatro ve çevresi ile sınırlı olarak- arkeolojik çalışmalar yeniden başlamış ve 2008 yılının sonuna kadar devam etmiştir.

2009 yılından itibaren Side Antik Kentinde çalışmalar Anadolu Üniversitesi adına Hüseyin Sabri Alanyalı Başkanlığında kalabalık bir akademik heyetle yürütülmektedir. Bu kapsamda Side'de tarafımdan yürütülen projeler (Dionysos Tapınağı, Otopark Alanı yapı kompleksi, Attius Philippus Suru, Tykhe Tapınağı) tiyatro ve çevresindeki alanda yoğunlaşmıştır (fig. 1). 1947-2008 yılları arasında sürdürülen kazı çalışmaları ile büyük bir bölümü açığa çıkarılan bu yapılarda, 2009 yılından bu yana şehrin tarihsel gelişimine ve dönüşümüne yönelik yapı araştırmaları ile yeni bulgulara ulaşılmıştır.

Bu makale ile Roma Tiyatrosunun hemen bitişiğinde hatta Tiyatro ile direk fiziksel bir ilişki içinde olan Dionysos (?) Tapınağı kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. "Dionysos Tapınağı Projesi", iki ayak üzerine oturmaktadır. İlk ayağı arkeolojik kazı ve araştırma, diğer ayağı ise mimari yapı araştırmasıdır. Her iki araştırmanın ortak yanı, kendi disiplini içinde yapıya dair yeni bulguların kazanılmasıdır¹. Ancak, bu makale ile sadece arkeolojik kazı ve araştırmaların sonuçları paylaşılmaktadır. Araştırma tamamen stratigrafik kazı yöntemlerine dayalı bir araştırma olup, bu

¹ Projenin arkeolojik kazı ve araştırması tarafımdan yürütülmüştür. Sikke buluntuları, tüm Side sikkeleri gibi A.Tolga Tek, seramikler, B.S. Alptekin Oransay ve Dilek Şen Yıldırım tarafından değerlendirilmiştir. Özverili katkılarından dolayı kendilerine çok teşekkür ederim.

Projenin ikinci ayağı olan mimari yapı araştırması, Katja Piesker tarafından gerçekleştirilmiştir. Piesker'in okuduğunuz bu makale ile hemen hemen aynı tarihlerde yayınlanmış olan "Auf den zweiten Blick: ein neuer Rekonstruktionsvorschlag für den 'Dionysos Tempel' in Side" başlıklı makalesini yayınlanmadan benimle paylaştığı için, ayrıca, 2010 yılından itibaren projemize verdiği her türlü destekten dolayı kendisine çok teşekkür ederim.

Makalede, stratigrafik birimlere (SB) ait sikke ve seramiklere yer verilmemiştir. Bunun sebebi, projenin tüm katılımcıları ile ortak bir monografinin hazırlanmasıdır. Stratigrafik katmanların değerlendirilebilmesi için tüm sikke ve seramik çalışmalarının sonuçlarını paylaştıkları için kendilerine çok teşekkür ederim.

kapsamda yapıda beş temel yapı evresi tespit edilmiştir. Her bir evre kendi içinde tüm arkeolojik bulguları ile değerlendirilerek sunulmuştur. Tapınak ve çevresinde tespit edilen bu beş yapı evresi ile Side kentinin yerleşim tarihçesine, tiyatro ve çevresindeki kentsel değişime ve dnşme işık tutulmaya çalışılmaktadır.

I. Kazı ve Araştırma Tarihçesi

Tapınakta ilk arkeolojik çalışmalar 1940'lı ve 50'li yıllarda Mansel tarafından başlatılmıştır. 1947 yılında Tak'dan Apollon Tapınağına uzanan sütunlu caddede çalışılırken, tapınağa kuzeyden giriş veren basamaklar açığa ıkarılmıřtır². 1950 yılında ise yapının podyumu tespit edilmiştir. Kireçtaşı bloklardan oluşan podyum kısmen korunmuştur. Kazı sırasında, Bizans dönemine ait duvarlar kaldırılmış (tapınağın batısında, stylobat üzerine oturan, ndeki dükkânların arka duvarları), yapı stylobat seviyesine kadar açığa ıkarılmıřtır³. Mansel, tapınağı 8 x 4 sütunlu bir pseudoperipteros olarak tanımlarken, cellanın alışılmışın dışında bir derinliğe sahip olduğuna, stylobatın üzerindeki izlerden cella duvarının önündeki yarım sütunlara, kuzey cephedeki tetrastylusun arkasında ise pronaosa işaret etmektedir. Yapıyı, planı, podyum blokları ve kırlangıkuyruğu şeklindeki bronz kenetlerinden dolayı Erken İmparatorluk dönemine tarihlendirmektedir⁴. Kuzey cephedeki merdivenin ise sonradan yenilendiğini belirtmektedir. Yapının yakınında bulunan kırmızı granit sütunlar, Korint başlıkları ve zengin süslemeli Gesims bloklarından yola çıkararak tapınağı MS 2./3. yüzyıla tarihlendirse de bunların yapıya ait olup olmadığı hususunda herhangi bir yorumda bulunmamaktadır⁵. Mansel yapının st kısmının Bizans döneminde tařındıęını⁶, ancak takın içinde bulunan yazıttan⁷ dolayı tapınağın MS 2. yüzyılda Gerusie için deipnisterion olarak kullanıldığını ifade etmektedir⁸.

1999 ile 2004 yılları arasında tiyatro çevresinde lk İzmirligil tarafından yrtlen araştırmalar sırasında agoranın güneyinde, sahne binasının

² Mansel – Bosch – İnan 1951, 13. 26 Lev. 9.

³ Mansel 1963, 90; Mansel 1978, 142-146, Res. 157-159.

⁴ Mansel 1963, 94; Mansel 1978, 142.

⁵ Mansel 1963, 91; Mansel 1978, 144.

⁶ Mansel 1963, 94; Mansel 1978, 145.

⁷ Noll 2001, 471-475 No. 153. 154.

⁸ Mansel 1978, 145 vd.

arkasında mimari elemanlar tespit edilmiştir. Mustafa Büyükkolancı bu yapı elemanlarının Dionysos Tapınağına ait olabileceğini düşünerek onları tapınağa taşıyarak mimari bir düzenleme yapmıştır⁹. Ancak, Büyükkolancı bazı elemanların Augustus dönemine bazılarının ise Hadrianus dönemine ait olduğunu ve bunları Mansel'in söylediği gibi, yapının daha sonra Gerusie için deipnisterion olarak kullanılması gibi, yapıdaki onarımlarla ilişkilendirmiştir¹⁰.

2009 yılında tarafımdan Dionysos Tapınağında çalışmalara başlandığında, yapı podyum seviyesine kadar açığa çıkarılmış ancak henüz yapı araştırması tamamlanmamıştı. Yapının kullanımına ne zaman son verildiğini tespit etmek belki kesin olarak mümkün olmasa da doğru seçilmiş farklı noktalarda, temele yönelik stratigrafik kazılarla bazı sonuçlara ulaşılabılır, yapının tarihsel süreç içindeki gelişimi hala tespit edilebilirdi. Bu amaçla, 2009-2012 yılları arasında yaklaşık 17 farklı alanda açılan sondajlarla (fig. 3, 15) yapının ve çevresinin Geç Helenistik/Erken Roma döneminde başlayan ve MS 7. yüzyıla kadar takip edilebilen tarihsel gelişimine ışık tutan çok önemli bilgilere ulaşılmıştır¹¹.

2010 yılından itibaren yapıyı ve mimari elemanlarını çalışmak üzere araştırmalarımıza Katja Piesker katılmıştır. Piesker, 2015 yılında araştırmalarının sonuçlarını bir makalede toplamıştır¹². Bu makale ile mevcut yapı kısaca tanıtıldıktan sonra yapı ve çevresi toplam 4 yapı evresi içinde ele alınmıştır. Önemle ele alınan 1. ve 2. evredir. Esasen yapının tapınak olarak kullanıldığı ilk iki evredir. MS 4. yüzyıl ve sonrasındaki dönemi ise oldukça genel olarak 3. ve 4. evre olarak değerlendirmektedir. Piesker mevcut yapı elemanları ile üst yapıya ait bir rekonstrüksiyon önerisi getirmiştir. Ayrıca, Büyükkolancı tarafından tapınağa ait olduğu düşünülerek getirilen mimari elemanların bir kısmının düşünüldüğü gibi tapınağa ait olmadığı tespit edilmiştir. Tapınağın planlaması, tasarımı ve tarihlendirmesi zengin örneklerle değerlendirilmiş olup, özellikle sütun başlıkları ve tapınağın MÖ 1. yüzyılın II. yarısında (belki de 3. çeyreğinde) tasarlanmış olduğu belirtilmektedir. Doğu Akdeniz'de bir podyum üzerinde yer alan

⁹ Büyükkolancı 2003, 283-285; Büyükkolancı 2008, 259-261, 268 vd., Büyükkolancı 2010, 96, 98 vd.

¹⁰ Büyükkolancı 2003, 284; Büyükkolancı 2008, 260; Büyükkolancı 2010, 99.

¹¹ Dionysos Tapınağında 2009 yılı ve sonrası çalışmaları: Soykal-Alanyalı – Şen 2011, 439 vd. fig. 7; Soykal-Alanyalı vd. 2011, 100-103 Fig. 1a.b; Soykal-Alanyalı vd. 2012, 521-524 Fig. 1. 2.

¹² Piesker 2015, 151-183.

bu nadir pseudoperipteros planlı tapınağın, Anadolu'nun güney kıyılarında Roma etkisini yansıtan bir tapınak olduğu tespit edilerek bu etkinin bölgenin Romalılaşma sürecinin bir parçası olup olamayacağı irdelenmiş ve bu tespit tarihi olaylarla desteklenmeye çalışılmıştır.

II. Kült

Tapınak, Mansel tarafından öncelikle tiyatroya yakınlığından dolayı ayrıca, kentte Dionysos kültürüne ait çok sayıda epigrafik, arkeolojik ve nümizmatik belge olması sebebi ile Dionysos Tapınağı olarak isimlendirilmiştir¹³.

Nollé, Nemesis'e ait birçok adak yazıtının tiyatro ve çevresinden bulunduğunu ve tapınağın Nemesis kültürüne ait olabileceğini ileri sürmüştür¹⁴. Nemesis kültürünün gladyatörlerle yakın ilişki içinde olduğu düşünülürse, Nemesis'e ait kült belgelerinin tiyatro ve çevresinden gelmesi şaşırtıcı olmamalıdır¹⁵.

Tapınağın MÖ 1. yüzyılın II. yarısında yapılmış olması tapınağın bir "İmparator Kült Tapınağı" olabileceğini akla getirmektedir¹⁶. Tapınak ve çevresinde, İmparator kültürüne ait belgeler MS 1. yüzyıldan itibaren mevcuttur¹⁷.

Ayrıca, Tiyatroda geç bir duvar içinde ele geçen Augustus portresinin, hem konumsal hem de zamansal yakınlığı ile tapınağa ait olabileceği düşünülebilir¹⁸. Dea Roma Kültünün Side'de MÖ 188/87 yılından beri varlığı bilinmektedir¹⁹. Belki de bu tapınakta, MÖ 1. yüzyılın 3. çeyreğinden itibaren Dea Roma ve Augustus, Pergamon, Ankyra ve daha birçok yerde olduğu gibi birlikte tapınım görmüş olabilirler²⁰.

¹³ Mansel 1963, 94; Mansel 1978, 145.

¹⁴ Nollé 1993, 117, 121.

¹⁵ Hornum 1993, 43-56; Knezovic 2010, 196 vd.

¹⁶ Yapının plan ve yapı elemanları ile arkeolojik kazıların sonuçları tapınağın MÖ 1. yüzyılın II. yarısında yapıldığına işaret etmektedir: Bk. I. Evre, ayrıca Piesker 2015, 182.

¹⁷ Nollé 2001, 361 Nr. 71; 415-416, Nr. 111 ve 112 (İmparator Kült Rahibi Modestus ve Modesta); Yurtsever 2012, 5-11; 54-63; Baz 2012, 32, 35.

¹⁸ İnan - Rosenbaum 1966, 58 vd. No. 7, Pl. V, 1-3; Erkoç 2012, 35 vd. Lev. 6.

¹⁹ Nolle 1993, 64; ayrıca bk. Piesker 2015, 180.

²⁰ Genel olarak: Zanker 1997, 311; Simon 1986, 36. 48-49. 83. 89. 160. 224 ve özellikle 225; Hoffer 1988, 413; Witulski 2007, 9-36.

III. Dionysos Tapınağı'nın Değişimine ve Dönüşümüne Işık Tutan Yapı Evreleri

Side Dionysos Tapınağında 2009-2012 yılları arasında sürdürülen yapı araştırmaları kapsamında açılan 17 sondaj (fig. 15) en genel şekli ile yapının içinde ve etrafında gerçekleştirilmiştir. Tüm bu sondajlar değerlendirildikten sonra yapıda beş temel yapı evresi (Evre I-V) tespit edilmiş bulunmaktadır.

- I..Evre: MÖ 1. yüzyılın II. yarısı
- II. Evre: MS 2. yüzyılın I. yarısı/ortası
- III. Evre: MS 4. yüzyılın son çeyreği
- IV. Evre: MS 6. yüzyılın II. yarısı
- V. Evre: MS 7. yüzyıl ve sonrası

Tespit edilen her bir yapı evresi (I-V), tapınak ve çevresinde köklü bir değişime ve dönüşüme işaret etmektedir. Bu değişim ve dönüşüm ile yapının en az 700 yıl boyunca kullanımı mümkün olabilmektedir.

III.1. I. Evre: MÖ 1. Yüzyılın II. Yarısı (Tapınağın İnşası ve İlk Kullanımı)

Tapınak ilk olarak, plan özellikleri ve mimari elemanlarının yardımı ile Mansel tarafından değerlendirilmiş ve Erken İmparatorluk dönemine tarihlendirilmiştir (fig. 5; I. evre)²¹. 2009-2012 yılları arasında yürütülen arkeolojik kazı ve araştırma çalışmaları ile Piesker tarafından yapı ve yapı elemanları üzerine yapılan araştırmalar tapınağın yapılış tarihi olarak MÖ 1. yüzyılın II. yarısını işaret etmektedir²². Tüm bu çalışmalar yapının konstrüksiyonuna dair yeni bilgilerin kazanılmasına da vesile olmuştur.

Bu evreye yönelik en verimli araştırmalar alanın güneyinde gerçekleştirilmiştir (fig. 5). 2009-2012 yılı Dionysos Tapınağı araştırmalarının en önemli sonuçlarından biri tapınağın güney tarafında açığa çıkarılan merdiven olmuştur (fig. 5, 6, 7, 8)²³. Bu merdiven, tapınağın I. evresine ait giriş merdivenidir ve Roma Tiyatrosu yapılarına kadar tapınağa giriş bu merdiven ile yapılmıştır.

²¹ Mansel 1963, 94; Mansel 1978, 145.

²² Piesker 2015, 161, 172 vd.

²³ Piesker 2015, 161 Abb. 7a-b.

Güneybatı köşede podyum bloklarından sadece biri korunmuştur (fig. 5, 6). Bugün mevcut olmayan, sökülen podyum bloklarının oturduğu yerlerde kenet deliklerine ait izler (fig. 7) halen görülebilmektedir²⁴. Güneybatı köşedeki profilli podyum bloklarının arkasında yer alan ve üzerindeki ağır konstrüksiyonu taşımak için yerleştirilen konglomera bloklar²⁵ (fig. 6, 7, 11) oldukça iyi sıkıştırılmış, sert kireçli bir zemin (fig. 11) üzerinde oturmaktadır²⁶.

Tapınağın doğu kenarında, kuzeyden güneye doğu podyum bloklarının yaklaşık 4.90 m lik kısmı korunmuştur (fig. 5, 13). Tapınağın güneydoğu köşesinin kısmen tiyatronun fil ayakları ve bunların arasındaki gergi duvarı tarafından kesildiği, tarafımızdan yürütölen çalışmalar başlamadan önce de bilinmekteydi (fig. 4, 5). Podyum bloklarının ne zaman söküldüğu, söküldükten sonra yerine yapılan ve kısmen görülebilen, tapınağın doğu duvarını temsil eden küçük taşlardan örölmüş, cılız duvarın (fig. 5, 12) ne zaman yapıldığını tespit etmek amacı ile 2010 yılında bu alanda çalışmalara bařlanmış²⁷ ve tapınağın temel konstrüksiyonuna dair yeni bilgilere ulaşılmıştır.

Podyum bloklarının üzerine oturduğu, oldukça düzgün, iki basamaklı bir krepis (11.51-10.86 m) tespit edilmiřtir²⁸ (fig. 9). Üstteki krepis basamağı üzerinde, sökülen podyum bloklarının izleri halen görülebilmektedir. Podyum bloklarına ait bu izlerin hemen arkasında, düzgün kesilmiş iki konglomera blok korunmuştur. Bu konglomera bloklar aynen güney ve batı kenarda korunan podyum bloklarının arkasında tespit edilen konglomera bloklar gibi, bu konstrüksiyondan geriye kalan son iki bloktur, diğerleri sökülüp götürölmüştür. Konglomera bloklar tapınağın güney ve doğu cephesinde (11.44/41-11.13/14 m seviyesinde) oldukça iyi sıkıştırılmış, sert kireçli bir zemin üzerine yerleştirilmiştir. Tapınağın hemen hemen her yerinde izlenebilen yaklaşık 0.20 m kalınlığındaki bu zemin, temel konstrüksiyonunun bir parçasıdır (fig. 16b).

Tüm bu sondajların yardımı ile tapınağın temel konstrüksiyonu şöyle özetleyebiliriz: Yapının dışında yürüyüş zemini yaklaşık 11.26 m

²⁴ Sond. 5/09.

²⁵ Sond. 2/09, 4/09.

²⁶ Sond. 1/09, 2/09, 3/09 ve 4/09'da da tespit edilmiştir.

²⁷ Sond. 1/10.

²⁸ Piesker 2015, 156.

seviyesinde olmalıdır. Podyum blokları (0.67 m yüksekliğinde ve 12.19-11.52 m seviyeleri arasında yer alırlar) iki basamaklı bir krepis (11.52-10.80 m) üzerinde oturmaktadır. Podyum bloklarının dayandığı ve asıl yükün bindirildiği konglomera bloklarda, altta yaklaşık 11.44/41 m seviyesinde (tapınağın birçok yerinde tespit edilen) kireçli sıkıştırılmış sert zeminin (0.20 m kalınlığında) üzerinde oturmaktadır.

Bu zemin ile tapınak alanı tesviye edilmiştir ve tapınağın tüm konstrüksiyonu bu zeminin üzerine oturtulmuştur. Genel olarak seramik içermeyen bu zeminin altındaki katmanlar Geç Helenistik döneme ait seramik ve sikkeler içermektedir. Bu katmanlara özellikle Sond. 1/09 (SB10, SB11), 3/09 (SB24, SB25) ve Sond. 2/11 (SB73) de rastlanmaktadır (fig. 19a-b, 20a-b, 21a-b).

III.2. II. Evre: MS 2. yüzyılın I. yarısı/ortası

II. evre, tamamen Roma Tiyatrosunun yapılışı ile ilişkilidir. Bu alana yapılan tiyatro ile birlikte tapınağın yeniden planlanması bir zorunluluk haline gelmiştir. Tapınağın güney doğu köşesi, kısmen güneydeki giriş merdiveninin basamakları, tiyatronun fil ayakları (fig. 5, II. evre) bu ayaklar arasında uzanan gergi duvarının altında kalmıştır. Tiyatro yapılırken, güney girişin merdiven basamakları sökülmeden yerinde bırakılmıştır. Merdivenin doğu kısmı, basamakları ile halen tiyatronun gergi duvarının altında izlenebilmektedir.

Tapınağın kuzeyindeki giriş merdiveninin yapıya sonradan eklendiği, basamaklarının daha sonraki evrelerde de yenilendiği hemen gözlenmektedir. Güney cephedeki giriş merdiveninin tiyatronun yapımı ile birlikte iptal edilmek zorunda kalındığının anlaşılmasından sonra, yapıya kuzey cepheden girişi sağlayan bu merdivenlerin araştırılması bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu amaçla, merdiven basamaklarının batısında açılan Sond. 1/12'de (fig. 18a-b) tespit edilen en üst stratigrafik birim (SB75) MS 6. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar uzanan Geç Antik çağ malzemesi ile bir adet yeşil sırlı 13. yüzyıla ait seramik parçası içermektedir. Bu merdivenin son kullanım evresine işaret ediyor olmalıdır (IV-V. evre). MS 2. yüzyıla tarihlenen "SB76" –tapınağın hemen hemen her yerinde yaklaşık 11.52 m seviyesinde tespit edilen– podyum bloklarının oturduğu krepisin hemen üstündeki alandır ve tapınağın kuzeydeki giriş merdivenlerinin MS 2. yüzyılda yapıldığını doğrulamaktadır.

Tapındaki bu yeni planlama tapınağın doğu kenarında da net bir şekilde tespit edilmiştir. Podyum bloklarının altında yapının kuzeyine sonradan eklenen kısım tespit edilebilmiştir. (fig.13). Sond. 1/11'deki katmanlar (fig. 17a; SB66 ve SB67) kuzeye doğru uzatılan yeni bölümün MS 2. yüzyılın I. çeyreğinden sonra/ I. yarısında yapıldığını doğrulamaktadır.

Bu durumda, MS 2. yüzyılın I. yarısı/ortası içinde, tapınağın kısmen tiyatronun altında kalması ile güneydeki giriş merdivenleri ile yapının güneydoğu köşesi kullanılamaz hale gelince yeni bir planlamaya ihtiyaç duyulmuştur. Arkeolojik olarak tespit edildiği gibi, yapı hem kuzeye doğru uzatılmış hem de girişi kuzeye alınarak yapıda köklü bir planlamaya gidilmiştir.

Önce, tiyatro ile tapınağın kesişmesini esasen, tapınağın güneydoğu köşesinin tiyatronun altında kalmasının bir mühendislik hatası olduğu tarafından düşünülmüş olsa da, çevrede özellikle Müze alanı (fig. 2-APS I) ile tak çevresinde yapılan çalışmalar bunun bir hatadan değil, MS 2. yüzyıldaki yeni kent planlamasından kaynaklandığına işaret etmiştir. Tiyatronun yapımı ve bu yeni planlamaya dair izlere Sond. 1/10 de SB30 ve SB32 katmanlarında da (fig. 16a-b) rastlanmıştır.

III.3. III. Evre: MS 4. yüzyılın son çeyreği

III. evre, en iyi şekilde yapının güney cephesinde ve hemen önünde izlenmektedir (fig. 5, III. evre). Bu alanın MS 4. yüzyılın 3. çeyreğinden sonra tesviye edilerek yeniden düzenlendiği anlaşılmaktadır. Tapınağın güneyinde tespit edilen ve I. evresine ait merdivenin basamakları bu dönemde sökülüştür. Tapınağın, MS 4. yüzyılın son çeyreğinde dini anlamını yitirdiğini düşündüğümüzde, bu şekilde bir müdahalenin yapılmış olması anlaşılabilir bir durumdur. Ancak, müdahale edilen alan, tiyatronun inşası ile birlikte kullanımı son bulan ve yapının ilk evresine ait olan alandır. Bu tarihte henüz tapınağa dokunulmamış olmalıdır.

4. yüzyılda tapınak çevresinde yeni bir düzenlemeye işaret eden katmanlara tapınağın doğusunda, tiyatro ile tapınak arasında yaptığımız sondajlarda rastlanılmıştır. Bu düzenleme tapınaktan çok tiyatro ile ilişkili olmalıdır. Tapınağın kuzey merdivenleri ile tiyatronun basamakları birbirine oldukça yakındır. Bu dönemde tiyatro yeni bir fonksiyona kavuşurken tapınağın kuzey merdivenlerinde de yeni bir düzenleme zaruri olmuş olmalıdır.

III.4. IV. Evre: MS 6. yüzyılın II. yarısı

Tapınak, MS 6. yüzyılın II. yarısında neredeyse sadece podyumdan ibarettir. Podyumun doğu kenarı da bu sökümden kısmen payını almıştır. Bu tarihlerde, podyumun sökülen kısmı basit bir duvar örülerek sağlatılmış (fig. 12), yapının içinde kuzeybatı-güneydoğu yönünde diyagonal uzanan duvarla hemen önüne bir su teknesi yerleştirilmiştir (fig. 4, 5, 10). Bu duvar ve tekne bir işliğin parçasıdır. Mansel'in eski kazı fotoğraflarında, batı kenarda stylobatın üzerinde yükselen Bizans dönemi duvarları da bu tarihteki düzenlemenin bir parçası olmalıdır. 6. yüzyılın II. yarısına tarihlenen dolgu içinde ele geçen taş yongaları, bu dönemde yapıdaki yoğun inşa faaliyetini doğrular niteliktedir (fig. 19b). Yine çok miktarda ele geçen cam cürufu ve pota parçaları bu tarihlerde etraftaki işliklerde yoğun bir cam üretimine işaret etmektedir.

Tapınağın üst yapı elemanları 90'lı yıllarda Büyükkolancı tarafından tiyatronun parodosunda ve sahne binasının hemen arkasındaki dükkânlarda yapılan kazılar sırasında açığa çıkarılmıştır. Attius Philippus Suru inşa edilirken, Roma dönemine ait tiyatronun sahne binası, sütunlu cadde üzerinde bulunan Tak, Latrina ve Müze alanı gibi birçok anıtsal yapı bu surun bir parçası olarak kullanılmıştır. Bu esnada, sahne binasının zemin katı ve parodosları doldurulmuş, sahne binasının agoraya açılan kapıları ise bir duvarla kapatılmıştır. Birçok yapı gibi Dionysos (?) tapınağında da mimari parçaların sur ve çevresinde kullanılmış olması, bize en geç MS 6. yüzyılın II. yarısı içinde bir tarihte surun yapımının başlamış olduğunu düşündürmüştür. Bunu teyit etmek amacı ile Side şehircilik tarihi için çok önemli olan bu surun araştırılması bizim için bir zorunluluk haline gelmiştir. Nitekim, 3 numaralı sur bedeninin önünde yaptığımız kazılarda (fig. 2-APS II), sur bedeninin önündeki dükkânların 6. yüzyılın II. yarısında doldurularak kullanımına son verildiği tarafımızdan tespit edilmiştir²⁹. Surun önündeki dükkânların kullanımının son bulması, Dionysos tapınağının işliğe çevrilmesi hemen hemen aynı tarihe denk gelmektedir. Bunun bir tesadüf olmaması gerekir. Surun önündeki dükkânların (fig. 2-APS II) kullanımına son verilmesi kesinlikle surun inşası ile ilgili bir durum olmalıdır.

Tapınağın karşısındaki, Müze Alanında yer alan yapı da (fig. 2-APS I) 6. yüzyılda hemen surun arkasında kalmış ve içinden su künklerininim

²⁹ Soykal-Alanyalı – Erkoç 2015, 114-117, Res. 1-3.

geçirildiği bir alana dönüştürülmüştür. Roma kentinin en merkezi mahallelerinden Tetrapolitler mahallesinde yer alan Dionysos (?) tapınağı ve çevresindeki anıtsal yapılar 6. yüzyılda eski parlak günlerinden uzakta, artık işliklerin yer aldığı, bir mahalleden ibarettir.

III.5. V. Evre: MS 7. yüzyıl ve sonrası

Mevcut veriler, yapının ve çevresinin 7. yüzyılın ortasına kadar işlik olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Ancak, bu alanın daha önce Mansel tarafından kazıldığını ve o dönemin yaygın alışkanlığı ile Bizans dönemine ait yapı eklerinin kaldırıldığını hatırlarsak belki de daha geç katmanlar bize ulaşamamıştır. Nitekim Sond. 1/12'de (SB75; fig. 18a-b) MS 7. yüzyıla kadar uzanan Geç Antik çağ malzemesi içinde bir adet yeşil sırlı MS 13. yüzyıla ait seramik parçası tespit edilmiştir. Bu durumda yapının ve çevresinin MS 13. yüzyıla kadar kullanılmış olması ihtimalini düşündürmektedir. Nitekim tapınağın hemen karşısında otopark alanında yapılan çalışmalarda bu döneme ait yeşil sırlı parçalar az da olsa tespit edilmiştir.

MS 6. yüzyılın sonunda Attius Philippus Sur'u ile başlayan savunma hazırlıkları 7. yüzyılın Side için çok da kolay olmayacak bir yüzyıl olacağının habercisidir. Bu yüzyıl, savunma sisteminin hemen bitişişinde yer alan Dionysos (?) tapınağı ve çevresi için ancak mevcut durumun idame ettirilebildiği bir süreç olmuştur.

IV. Tarihsel Süreç İçinde Tapınak Çevresinin Kentsel Değişimi ve Dönüşümü

Side kentine ilk bakıldığında, Geç Antik çağ /Erken Bizans döneminde değişime ve dönüşüme uğramış bir Roma kenti görölmür. Kentin Erken Roma dönemi dâhil olmak üzere daha eski dönemlerinden görünürde pek iz kalmamıştır. Bu bölümde, tapınakta tespit ettiğimiz beş yapı evresini esas alarak, 2009 yılından bu yana tiyatro ve çevresinde yaptığımız arkeolojik araştırmaların yardımı ile tapınak çevresindeki kentsel gelişim, Side kent tarihinin ışığında, değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

IV.1. MÖ 1. yüzyılın II. yarısı

Tapınağın MÖ 1. yüzyılın II. yarısında yapıldığını dikkate alırsak, Strabon bu tarihlerde Side'nin korsanlara limanını açmak, gemi tezgahlarını onların buyruğuna vermek ve gasp olunan malları pazarlarında

sattırmak zorunda kaldığını bildirir³⁰. Küçük Asya'nın güneyindeki kentler bu korsanlardan kurtulmalarını Pompeius'a borçlulardır. MÖ 67 yılında Pompeius, Doğu Akdeniz'i yurt tutan korsanları Korakesion kentinde yenilgiye uğratarak bu önemli sorunu çözer³¹. Yoğun korsanlık hareketleri, kentlerin yeniden yapılanmasında en önemli engellerden biri olmalıdır. Pompeius bundan dolayı Side Kentinde tanrı ile eşdeğer tutularak onurlandırılmış ve bir heykeli de Athena tapınağına yerleştirilmiştir.

MÖ 57 yılında Pamphylia sekiz yıllığına Kilikya eyaletine bağlanmıştır. Cicero, Kilikia Valisiyken yazdığı bir mektupta Side'den Kilikia kenti olarak bahseder ve valilik süresi dolunca da Side limanından gemiye binerek İtalya'ya hareket eder³². Bu tarihte bölgenin en önemli liman kenti Side olmalıdır.

MÖ 36 yılında, Marcus Antonius tarafından Galatia krallığına bağlanması Side'nin koruma ve kontrol altına alınması ile ilgili olmalıdır³³.

MÖ 31 yılında Actium savaşında, Galatia kralı Amyntas Octavianus'un yanında yer almış ve MÖ 25 yılında Amyntas'ın Krallığı veraset yolu ile Augustus'a geçmiştir³⁴. Side Dionysos (?) Tapınağı tam da bu olaylar sırasında inşa edilmiştir. Tapınağın özellikle Augustus için yapılmış bir İmparator Tapınağı olduğu kuvvetli ihtimaller arasındadır³⁵.

Side Dionysos (?) Tapınağı inşa edilirken, kent nasıl bir yapılaşma ve planlamaya sahipti bugün tam olarak bilmek mümkün değildir³⁶. Ancak, tapınağın hemen yanındaki Roma Tiyatrosunun, Helenistik döneme tarihlenen daha küçük bir tiyatronun kısmen üzerinde yer aldığı bugün kabul gören en güçlü varsayımlardan biridir³⁷. Tiyatronun oturma basamakları üzerindeki, MS 1. yüzyıla ait "Tib. Iulius Magnus'un yeri"ne işaret eden yazıt, öncü tiyatronun buradaki varlığının bir kanıtı olmalıdır³⁸.

³⁰ Strab. XIV 664.

³¹ Nollé 1993, 72.

³² Nollé 1993, 73; Brandt – Kolb 2005, 20 vd.

³³ Nollé 1993, 73.

³⁴ Nollé 1993, 73.

³⁵ Tapınağın bir İmparator Kült Tapınağı olabileceğini düşündüren arkeolojik ve epigrafik belgeler için bk. Kült bölümünde dn. 17-21.

³⁶ Bu dönemde Perge'deki kentsel gelişim için bk. Özdzibay 2012, 133 vd.

³⁷ Roma Tiyatrosu'nun Helenistik öncüsü için bk. Mansel 1963, 94; Bernardi Ferrero 1970, 141; Nollé 1993, 82; Nollé 2001, 362 vd. Nr. 73.

³⁸ Nollé 2001, 461 vd. Nr. 143, 3a: Roma tiyatrosunun oturma basamakları üzerinde (sağdan 7. blok, alttan 5. Oturma sırası).

2009 yılından bu yana tiyatro ve tapınak çevresinde yapılan kazılar, bu civarda anıtsal nitelikte, çağdaş başka yapıların da olduğunu göstermiştir:

Müze Alanında yürütülen çalışmalarda, yarım daire planlı anıtsal bir yapı tespit edilmiştir (fig. 2-APS I)³⁹. Yapının dış duvarlarında görülen farklı duvar örgüleri çeşitli değişiklikler yapılarak çok uzun zaman kullanıldığına işaret etmektedir. Bu anıtsal yapının içinde yapılan kazılarda (10.07-09.48 m seviyeleri arasında) muhtemelen en erken evreyi (MÖ 1. yüzyılın ortası ve hemen sonrası) temsil eden taş bloklar tespit edilmiştir⁴⁰. Ancak, bu yapı tesviye edilerek MS 2. yüzyılda bu alanda yeni bir yapı inşa edilmiştir. MÖ 1. yüzyılın ortası ve hemen sonrasına tarihlenen ilk yapı ile hemen karşısında yer alan Dionysos (?) tapınağı çağdaştır. Bu iki anıtsal yapı MÖ 1. yüzyılın II. yarısında bu alanda inşa faaliyetlerinin yoğun olduğuna işaret etmektedir.

Bu tarihlerde henüz kentin doğusunda yoğun bir iskân olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Attius Philippus Suru'nun önündeki dükkânlarda (Fig. 2, APS II) tarafımızdan yapılan kazılarda yaklaşık MS 50 yılından önce bu alanın kumul olduğu, açığa çıkarılan steril kum tabakaları ile belgelenmiştir⁴¹.

IV.2. MS 2. yüzyıl

MS 2. ve 3. yüzyıl Side'nin her anlamda yükselişe geçtiği bir dönemdir⁴². Side'de bu dönemin iki önemli temsilcisi hiç kuşkusuz şair/yazar P. Aelius Pompeianus Paion ve doktor Marcellus'dur⁴³. MS 130 yılında Paion, Lycia et Pamphylia Valisi Mettius Modestus ile Mısır'a gider ve orada Hadrianus ile görüşürler⁴⁴. Bu yakın ilişki Side için çok önemli olmuştur. Hadrianus MS 131 yılında Side'yi ziyaret etmiştir⁴⁵.

³⁹ Soykal-Alanyalı 2013, 125-126, Res. 4; Soykal-Alanyalı 2014, 96-97, Res. 3; Soykal-Alanyalı 2015, 124.

⁴⁰ Soykal-Alanyalı 2014, 96, Res. 3.

⁴¹ Soykal Alanyalı – Erkoç 2015, 114-117, Res. 1-3.

⁴² Nollé 1993, 81, 314; Hellenkemper – Hild 2004, 374; Gliwitzky 2010, 87-156, 174-183.

⁴³ Nollé 1993, 80 vd.

⁴⁴ Nollé 1993, 81.

⁴⁵ Hellenkemper – Hild 2004, 374.

MS 2. ve 3. yüzyıl, şehircilik açısından da Side kentinin en parlak dönemidir⁴⁶. Bu dönemde, Dionysos (?) Tapınağı, Tetrapolitler Mahallesi olarak isimlendirilen bölgede ve Roma tiyatrosunun hemen bitişiğinde yer almaktadır⁴⁷.

Side’de, 1947 yılından bu yana yapılan arkeolojik kazılar MS 2 yüzyılda kentte büyük bir planlamanın olduğuna işaret etmektedir. Bu planlamanın en önemli merkezlerinden biri hiç kuşkusuz tiyatrodur. Bu kadar büyük ve merkezi bir yapı, çevresindeki anıtsal yapıların, yol ve stoaların da birlikte planlanmasını zorunlu kılmıştır.

Tiyatro her dönemde tapınak ve çevresinin planlanmasında ve yapılaşmasında belirleyici olmuştur. MS 2. yüzyılın ortalarına doğru, Dionysos (?) Tapınağı’nın kısmen tiyatronun altında kalması ile tiyatro ve çevredeki yeni planlamanın bir parçası haline gelmiştir. Tapınak ve çevresi MS 2. yüzyıl şehircilik programının en özel noktalarından biri olmuştur. Bu dönemde tiyatro başta olmak üzere, kentin en önemli anıtsal yapılarının tiyatro ve çevresinde konuşlandırılması, bu dönemde Tapınağın kentin merkezinde olduğunu açıkça göstermektedir.

Müze alanında MS 2. yüzyılın I. yarısına tarihlenen yarım daire planlı umuma açık anıtsal yapı da (Bouleuterion?), tiyatro ve yeniden planlanan Dionysos Tapınağı ile aynı yapı programının bir parçası olmalıdır⁴⁸. Muhtemelen bu yapılar da takım hemen arkasında anıtsal bir meydan (?) oluşturuyorlardı.

Tykhe tapınağında 2010 yılından bu yana yürütülen arkeolojik kazılar ile mimari plastik çalışmaları⁴⁹ tapınağın, MS 2. yüzyılın I. yarısına esasen, Hadrianus dönemine ait olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, Athena ve Apollon Tapınağı, M Binası, P Tapınağı Side’nin MS 2. yüzyıldaki yapı programının önemli birer parçasıydılar.

⁴⁶ Perge kentinin MS 2. yüzyıldaki kentsel gelişimi için bk. Özdzibay 2012, 144 vd.

⁴⁷ Mansel 1978, 34; Nollé 2001, Nr. 106, 407 vdd.

⁴⁸ Soykal-Alanyalı 2013, 125-126, Res. 4; Soykal-Alanyalı 2014, 96-97, Res. 3; Soykal-Alanyalı 2015, 124.

⁴⁹ Koiner – Puhm 2015, 124.

IV.3. MS 4. yüzyılın II. yarısı

Bu tarihlerde cereyan eden önemli olaylar arasından ilki⁵⁰ MS 353-354 yıllarında İsaüralıların Pamphylia ya girmesidir. Ancak, Side’de konaklayan Roma kuvvetleri tarafından Melas’ı geçerken geri püskürtülmüşlerdir. MS 368 ve 377 yılındaki saldırılarda da İsaüralılar başarılı olamamışlardır.

Vikar Attius Phlippus’un inşa ettirdiği bir yapının yazıtı bugün hala Side Müzesi’ni ziyaret edenler tarafından görülmektedir⁵¹. Ancak kastedilen bu yapının “Attius Philippus Suru” olup olmadığı Side’de araştırma yapanlar için halen bir tartışma konusudur. Bazı araştırmacılar tarafından, bu surun İsauria saldırılarına karşı 4. yüzyılın II. yarısı/erken 5. yüzyılda yaptırıldığını ileri sürülmektedir.⁵²

MS 390 yılında, İkonion’dan Piskopos Amphilochios’un başkanlığında Side’de bölgesel Synode toplanır⁵³ ve Side artık önemli bir Hristiyanlık merkezidir⁵⁴.

4. yüzyılın son çeyreğinde, tapınak çevresinde yeni bir düzenlemeye işaret eden katmanlara tapınağın kuzeyinde ve doğusunda esasen, tiyatro ile tapınak arasında yaptığımız sondajlarda rastlanılmıştır. Bu düzenleme tapınaktan çok tiyatro ile ilişkili olmalıdır. Tapınağın kuzey merdivenleri ile tiyatronun basamakları birbirine oldukça yakındır. Bu dönemde tiyatro yeni bir fonksiyona kavuşurken tapınağın kuzey merdivenlerinde de yeni bir düzenleme zaruri olmuş olmalıdır. 4. yüzyılın sonu/erken 5. yüzyıldan itibaren, Tiyatro’yu bir açık hava kilisesi olarak düşünmemiz gerekir⁵⁵. Side artık resmi olarak Hristiyan bir topluluktur hatta çok daha önce, MS 358 yılında Ankara Konsili’nde Side’yi bir Piskopos temsil etmiştir⁵⁶. Epigrafik belgeler, Phronton’un teşebbüsü ve şehrin kendi imkânları ile tiyatronun fil ayakları (pessoı) ve kemerlerinin (apsides) onarıldığına⁵⁷,

⁵⁰ Mansel 1978, 16 vd.; Nollé 1993, 127-143; Hellenkemper – Hild 2004, 376 vdd.

⁵¹ Yazıt için bk. Nollé 2001, 488 vd. Nr. 167.

⁵² Hellenkemper – Hild 2004, 376.

⁵³ Hellenkemper – Hild 2004, 377 dn. 62.

⁵⁴ Nollé 1993, 132, 139

⁵⁵ Mansel 1978, 208 vd.

⁵⁶ Side’nin MS 4. yüzyılın II. yarısındaki önemli olayları için bk. Nollé 1993, 135 vdd.; Hellenkemper – Hild 2004, 376 vd.

⁵⁷ Mansel 1978, 211; Nollé 2001, 467 vd. Nr. 149 ve 150; Hellenkemper – Hild 2004, 384.

Theodoros ve oğlunun bu onarım işinde büyük emekleri geçtiğinden bahsetmektedir⁵⁸. Bu Theodoros, 5. yüzyılda mozaik zemini de yenileyen Theodoros (pater civitatis) ile aynı kişi olmalıdır⁵⁹.

2009 yılından bu yana yürütülen kazılar ve epigrafik belgeler kentte büyük bir inşaa ve onarım faaliyetinin olduğuna işaret etmektedir:

Yaklaşık MS 402-408 yılında yapıldığı düşünülen Arkadius Forumu kentte bu dönemin en önemli yapılarından biri olmalıdır⁶⁰.

Dionysos (?) tapınağının hemen karşısında yer alan ve tarafımızdan “Otopark alanı”⁶¹ olarak isimlendirilen alanda ve hemen bitişiğindeki “Müze alanında”⁶² (APS I) 4. ve 5. yüzyıldaki düzenlemeler bu dönemde tiyatro ve çevresinde büyük bir değişimin göstergesidir.

Agoradan M Binasına giden Stoa'nın mozaiklerinin ise MS 400 yılı civarında yenilendiği bu alanda açığa çıkarılan mozaığın üzerindeki yazıtın tarihlendirilmesi ile anlaşılmıştır (Fig. 2-APS II)⁶³.

IV.4. MS 6. yüzyılın II. yarısı

Arkeolojik kazılar ve epigrafik belgeler özellikle, MS 6. yüzyılın sonuna doğru kentte büyük bir değişikliğe işaret etmektedir⁶⁴. Tapınağın karşısında yer alan Müze Alanı (fig. 2-APS I) MS 6. yüzyılın II. yarısında hemen surun arkasında kalmış ve içinden su künklerinin geçtiği bir alana dönüştürülmüştür⁶⁵. Roma kentinin en merkezi mahallelerinden Tetrapolitler mahallesinde yer alan Dionysos (?) tapınağı ve çevresindeki anıtsal yapılar 6. yüzyılda eski parlak günlerinden uzakta, artık işliklerin yer aldığı, bir mahalleden ibarettir.

⁵⁸ Nollé 2001, 470 vd. Nr. 151 ve 152; Hellenkemper – Hild 2004, 384.

⁵⁹ Nollé 2001, 483 vd. Nr. 104.

⁶⁰ Nollé 2001, 486 vd. Nr. 166.

⁶¹ Modern Otopark Alanının Kuzeydoğusu için: Soykal-Alanyalı 2013, 124 vd.

⁶² Soykal-Alanyalı 2013, 125-126, Res. 4; Soykal-Alanyalı 2014, 96-97, Res. 3; Soykal-Alanyalı 2015, 124.

⁶³ Nollé 2015, 247.

⁶⁴ Nolle 1993, 141.

⁶⁵ Soykal-Alanyalı 2013, 125-126, Res. 4; Soykal-Alanyalı 2014, 96-97, Res. 3; Soykal-Alanyalı 2015, 124.

IV.5. MS 7. yüzyıl ve sonrası

Mevcut veriler, yapının ve çevresinin en geç 7. yüzyılın ortasına kadar ışık olarak kullanıldığına işaret etmektedir

MS 6. yüzyılın sonuna doğru Attius Philippus Sur'u ile başlayan savunma hazırlıkları 7. yüzyılın Side için çok da kolay olmayacak bir yüzyıl olacağıının habercisidir⁶⁶. MS 611 yılında Sasanı saldırıları başlamıştır. Sasaniler MS 622/23 yılında Rhodos'u işgal ederken muhtemelen Pamphylia kıyılarını yağmaladılar⁶⁷. MS 630 yılında barış dönemi başlasa da MS 634 yılından itibaren Arap saldırıları ve korsan tehlikesi başlamıştır. MS 655 yılında Bizans donanması Araplara karşı Finike (Lykia) de bozguna uğratılır ve Araplar MS 656 yılında Side'ye saldırırlar. Bu yüzyıl, savunma sisteminin hemen bitişiğinde yer alan Dionysos (?) tapınağı ve çevresi için ancak mevcut durumun idame ettirilebildiğı bir süreç olmuştur.

V. Sonuç

Bu makale ile 2009-2012 yılları arasında Dionysos (?) Tapınağında yürütölen stratigrafik kazılar ile tapınak ve çevresinde tespit edilen yapı evrelerinden hareketle, tapınak, tiyatro ve çevresindeki kentsel değışime ve dönüşöme ışık tutulması amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak, yapının çevresinde ilişki içinde olduğı diğer yapılarla birlikte kentteki konumu ve önemi, ana hatları ile kazı tarihçesi, tarihi olaylar ve epigrafik belgelerle yapının daha çok İmparator kültü ile ilişkili olması gerektiğı ele alınmıştır. Makalenin en vurucu yeri, yapının kentle birlikte tarihsel süreç içindeki değışimi ve dönüşümünün ele alındığı kısımdır. Bu evreler arkeolojik buluntular yardımı ile ele alınırken kent tarihi ile birlikte de değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yapı evreleri içinde irdelenen önemli sonuçlardan bazıları şöyledir:

Tapınak MÖ 1. yüzyılın ortasından sonra, kuzey-güney aksında inşa edilmiş, girişi güney cepheden olan, podyumlu bir tapınaktır (Evre I). 2010 yılındaki çalışmalarla yapının ilk evresine ait güney girişi, merdiven basamakları ile birlikte açığa çıkarılmıştır. Roma dönemi Tiyatrosu inşa edilene kadar bu basamaklarla tapınağı giriş yapılmış, inşa sırasında da basamaklara dokunulmamış sadece tiyatronun ayakları arasındaki gergi

⁶⁶ Nollé 1993, 141 vd.; Tek 2015, 120 vdd.

⁶⁷ Nollé 1993, 142; Tek 2015, 130.

duvarının altında kalmıştır. Podyum blokları, iki basamaklı bir krepis üzerinde oturmaktadır. Podyum bloklarının dayandığı ve üstteki yükün bindirildiği arkadaki konglomera bloklar da, kireçli, kat kat sıkıştırılmış sert bir zeminin üzerinde (tapınağın birçok yerinde tespit edilen) oturmaktadır.

MS 2. yüzyılın I. yarısı içinde, yapının kısmen Roma Tiyatrosunun altında kalması ile tapınağın girişi ve güneydoğu köşesi kullanılamaz hale gelince yeni bir planlamaya ihtiyaç duyulmuştur (Evre II). Arkeolojik olarak tespit edildiği gibi, yapı hem kuzeye doğru uzatılmış hem de girişi kuzeye alınarak yapıda köklü bir planlamaya gidilmiştir.

MS 4. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde tapınak dini anlamını yitirdiği için olsa gerek, dışında güney cephede, yapının ilk evresine ait merdivenin basamakları sökülerek alan tesviye edilmiş ve kullanılmaya devam edilmiştir (Evre III). Ancak, bu tarihte yapının içinde bir müdahaleye dair izler rastlanmamıştır. Tapınağın kuzeyindeki giriş merdiveni ile Tiyatro'nun merdivenleri birbirine çok yakındır. Bu tarihlerde Tiyatro yeni bir fonksiyona bürünürken, tapınağın kuzey merdivenlerinde de bir düzenlemenin zaruri olduğuna ilişkin izler mevcuttur.

Erken Roma tapınağı, MS 6. yüzyılın III. çeyreğinde ya da hemen sonrasında podyumdan ibarettir (Evre IV). Podyumun doğu kenarı da bu sökümden kısmen payını almıştır.

Yapının doğu kenarı, podyumun kısmen sökülen bloklarının yerine basit bir duvar örülerek, sağlamlaştırılmıştır. Yapının içine, kuzeybatı-güneydoğu yönünde diyagonal uzanan bir duvarla hemen önüne bir su teknesi yerleştirilmiştir. Bu duvar ve tekne bir işliğin parçasıdır. 6. yüzyılın III. çeyreğine tarihlenen dolgu içinde ele geçen taş yonga parçaları, bu dönemde yapıdaki yoğun inşaa faaliyetini doğrular niteliktedir. Çok miktarda ele geçen cam cürüfları, pota parçaları etraftaki işliklerde yoğun bir cam üretimine işaret etmektedir.

Araştırmalarımızın sonunda, tapınağın üst yapı elemanlarının MS 6. yüzyılın III. çeyreğinde veya hemen sonrasında sökülerek taşındığı tespit edilmiştir. Büyükkolancı tarafından tapınağa ait olduğu tespit edilen ve surun yapımı sırasında tiyatro ve çevresinde kullanılan bu mimari elemanlar, Attius Philippus Suru araştırmalarına da katkıda bulunmuştur. 6. yüzyılın III. çeyreği ve sonrası esasen tapınağın mimari elemanlarının sökülerek götürülmesi Attius Philippus Surunun inşası için terminus post quem olmalıdır.

Mevcut veriler, yapının ve çevresinin 7. yüzyılın ortasına kadar işlik olarak kullanıldığına işaret etmektedir (Evre V). MS 6. yüzyılın sonuna doğru Attius Philippus Sur'u ile başlayan savunma hazırlıkları 7. yüzyılın Side için çok da kolay olmayacak bir yüzyıl olacağına habercisidir. Bu yüzyıl, savunma sisteminin hemen bitişiğinde yer alan Dionysos Tapınağı ve çevresi için ancak mevcut durumun idame ettirilebildiği bir süreç olmuştur.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Strab. Strabon, *Geographica*, in der Übersetzung und mit Anmerkungen A. Forbiger, Wiesbaden.
- Baz 2012 Baz, F., “İ.S. 1-2. Yüzyıllarda Side Kentine Neokoros Ünvanı Verilip Verilmediğine İlişkin Düşünceler”, *Eskiçağ Yazıları-III*, 29-46.
- Bernardi Ferrero 1970 Bernardi Ferrero, D., *Teatri classici in Asia Minore* 3, Roma.
- Büyükkolancı 2003 Büyükkolancı, M., “Dionysos Tapınağı”, Ü. İzmirliçil, *Side Tiyatrosu ve Çevresinde Kazı, Koruma, Onarım Çalışmaları* (2003), 14. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. 30 Nisan-2 Mayıs 2004 Ürgüp/Nevşehir, Ankara, 2005, 283-285.
- Büyükkolancı 2008 Büyükkolancı, M., “Side Dionysos Tapınağı’na İlişkin Yeni Bulgular”, *Euergetes. Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı* (ed. İ. Delemen – S. Çokay-Kepçe – A. Özdizbay), 259-282, Antalya.
- Büyükkolancı 2010 Büyükkolancı, M., “Side Tiyatrosu Batı Parodosu Kazıları ve Dionysos Tapınağı’na İlişkin Yeni Bulgular”, *Side’ye Emek Verenler Sempozyumu* (Ed. Ü. İzmirliçil – G. Tanyeli – Z. Ahunbay). 20-22 Nisan 2007 Side, Antalya (Side 2010), 92-104.
- Brandt – Kolb 2005 Brandt, H. – F. Kolb, *Orbis Provinciarum. Lycia et Pamphylia. Eine römische Provinz im Südwesten Kleinasiens. Sonderbände der Antiken Welt*, Mainz.
- Erkoç 2012 Erkoç, S., *Anadolu’da Julius Claudiuslar Dönemi Portre Sanatı* (Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya.
- Gliwitsky 2010 Gliwitsky, G., *Späte Blüte in Side und Perge*, Bern.
- Hofter 1988 Hofter, M. (Ed.), *Kaiser Augustus und die verlorene Republik*, Berlin
- İnan – Rosenbaum 1966 İnan, J. – E. Rosenbaum, *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*, London.

- Hellenkemper – Hild 2004
Hellenkemper, H. – F. Hild, Lykien und Pamphylien Teil, TIB 8, Wien.
- Hornum 1993
Hornum, M., Nemesis, The Roman State and The Games. Religions in The Graeco-Roman World, EPRO 117, Brill.
- Knezovic 2010
Knezovic, I., “The Worship of Savus and Nemesis in Andautonia”, Archeoloski Vestnik 61, 187-202.
- Koiner – Puhm 2015
Koiner, G.–A. Puhm, “Tyche Tapınağı Mimari Plastik Çalışmaları”, H.S. Alanyalı, Side 2014 Yılı Kazı ve Araştırmaları, ANMED 13, 124.
- Mansel – Bosch – İnan 1951
Mansel, A.M. – E. Bosch – J. İnan, 1947 Senesi Side Kazılarına Önrapor, Ankara.
- Mansel 1963
Mansel, A.M., Die Ruinen von Side, Berlin.
- Mansel 1978
Mansel, A.M., Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırma Sonuçları, Ankara.
- Nollé, 1993
Nollé, J., Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse I, Inschriften griechischer Städte in Kleinasien 43, Bonn.
- Nollé 2001
Nollé, J., Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse II, Inschriften griechischer Städte in Kleinasien 44, Bonn.
- Nollé 2015
Nollé, J., “Ein Fehler mit Folgen: Marcellus von Side, ein Leibarzt des Kaisers Hadrian ?”, GEPHYRA 12, 245-249.
- Özdizbay 2012
Özdizbay, A., Perge'nin MS 1.-2. yüzyıllardaki Gelişimi, Antalya.
- Piesker 2015
Piesker, K., “Auf den zweiten Blick: ein neuer Rekonstruktionsvorschlag für den ‘Dionysos Tempel’ in Side”, IstMitt 65, 151-183.
- Simon 1986
Simon, E., Augustus, Kunst und Leben im Rom um die Zeitenwende, Münih.
- Soykal-Alanyalı – Şen 2011
Soykal-Alanyalı, F. – D. Şen, “Dionysos Tapınağı”, H.S. Alanyalı, “2009 Yılı Side Tiyatrosu ve Çevresi Çalışmaları”, KST 32/2, 439 vd. fig. 7.
- Soykal-Alanyalı vd. 2011
Soykal-Alanyalı, F. – A.T. Tek – D. Şen-Yıldırım – B.S.A. Oransay, “Kazı ve Araştırma Çalışmaları”: H.S. Alanyalı, Side 2010, ANMED 9, 100–103.
- Soykal-Alanyalı vd. 2012
Soykal-Alanyalı, F. – A.T. Tek – D. Şen Yıldırım – B.S.A. Oransay, “Kazı ve Araştırma Çalışmaları”, H.S. Alanyalı, Side 2010, KST 33/2, 521-524.
- Soykal-Alanyalı 2013
Soykal-Alanyalı, F., “Üç Havuzlu Çeşme ve Arkasındaki Su Yapıları (Side Müzesi Girişinin Güney Kısmı), Side 2011-2012 Yılı Çalışmaları, ANMED 11, 121-133.

- Soykal-Alanyalı 2014 Soykal-Alanyalı, F., “Müze Alanı Kazısı”, Side 2013 Yılı Kazı ve Araştırmaları, ANMED 12, 96-97.
- Soykal-Alanyalı 2015 Soykal-Alanyalı, F., “H1, H2, I1, I2 Alanı ve Attius Philippus Suru”, Side 2014 Yılı Kazı ve Araştırmaları, ANMED 13, 114-130.
- Soykal-Alanyalı – Erkoç 2015
Soykal-Alanyalı, F. – S. Erkoç, “Attius Philippus Suru Arkeolojik Çalışmalar”, H.S. Alanyalı, Side 2014 Yılı Kazı ve Araştırmaları, ANMED 13, 114-117.
- Tek 2015 A.T. Tek, “Side sikke buluntuları ışığında MS 622/3 Pamphylia’ya olası bir Sasani Saldırısı”, Colloquium Anatolicum 14, 120-134.
- Witulski 2007 Th. Witulski, *Kaiserkult in Kleinasien. Die Entwicklung der kultisch-religiösen Kaiserverehrung in der römischen Provinz Asia von Augustus bis Antoninus Pius*, Göttingen.
- Yurtsever 2012 A. Yurtsever, *Side’de Romanizasyon Sürecinde Gldyatörler ve Agonlar* (Anadolu Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.
- Zanker 1997 P. Zanker, *Augustus und die Macht der Bilder*, Münih.

Fig. 1 Tiyatro ve çevresini gösteren hava fotoğrafı.

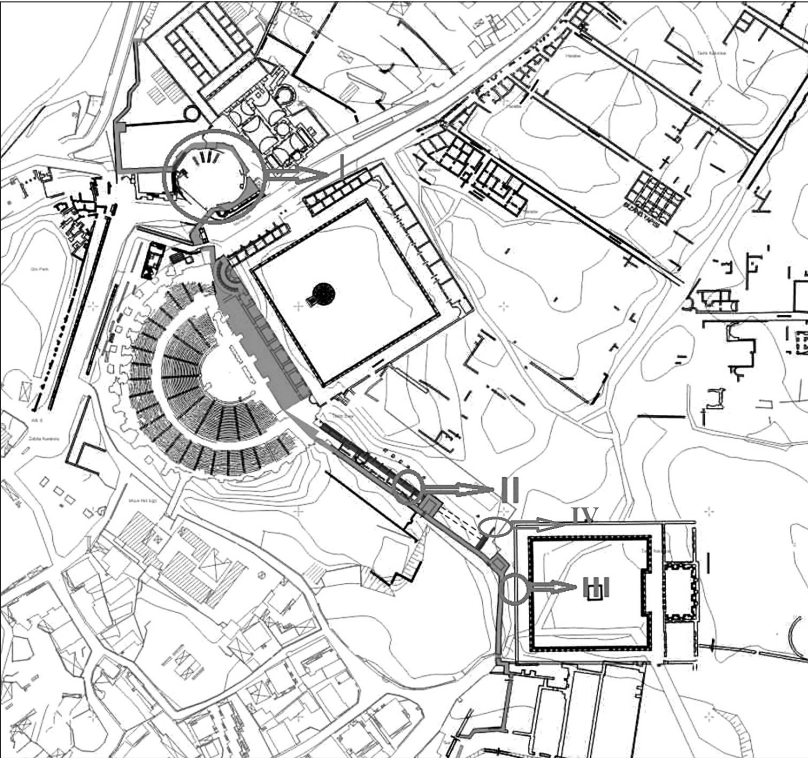

Fig. 2 Side Kent Planı: APS I (Müze Alanı)-II-III-IV.

Fig. 3 Dionysos Tapınağında 2009-2012 yılı sondajlarının yerleri.

Fig. 4 Dionysos Tapınağı hava fotoğrafı.

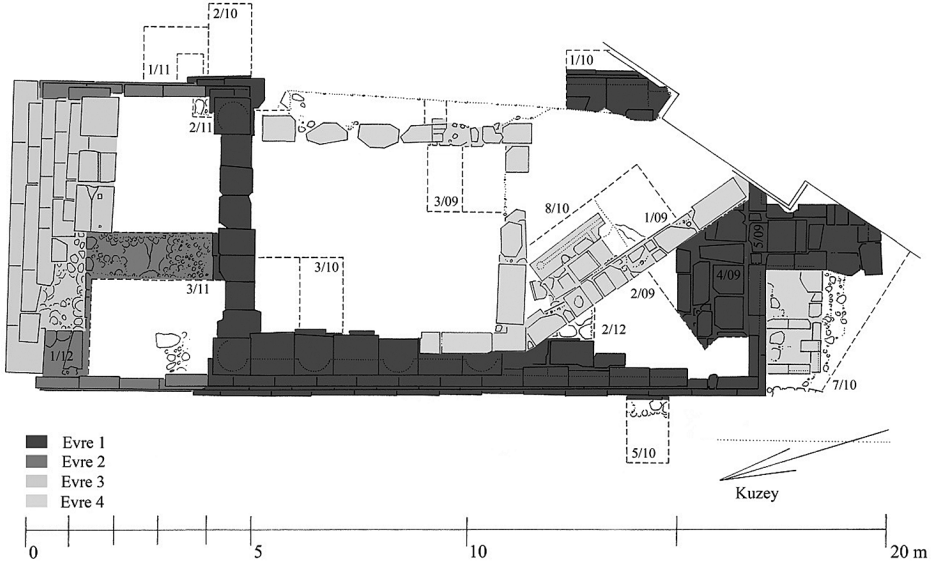

Fig. 5 Dionysos Tapınağı plan ve yapı evreleri: Piesker 2015, Abb. 2.

Fig. 6 Tapınağın güneyi.

Fig. 7
Güney Cephe:
I. Evre'de kullanılan
güney giriş merdiveni.

Fig. 8
Güney Cephe;
Evre I: Güney giriş
merdiveni.
Evre II: Tapınağın
güneydoğu köşesinin
tiyatronun ayakları
ve gergi duvarı ile
kesilmesi.

Fig. 9
Tapınağın Doğu kenarı;
Sond. 1/10).

Fig. 10 Evre IV: kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan diyagonal duvar ve hemen önünde su teknesi; Sond. 8/10 ve Sond. 1/09.

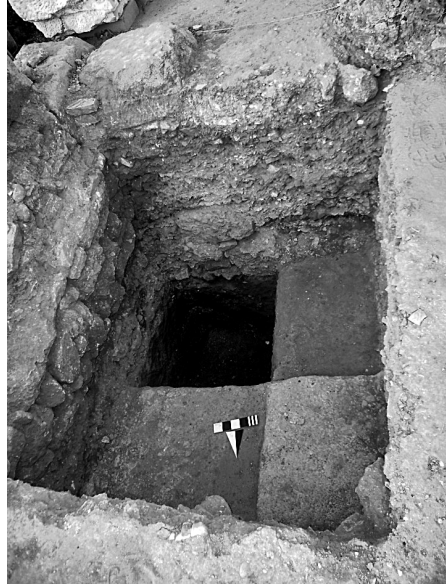

Fig. 11 Evre I: Güney cephe: Sökülen podyum bloklarının arkasında, temel konstrüksiyonunun bir parçası olan konglomera bloklar; Sond. 2/09, 4/09, 5/09.

Fig. 12 Evre IV: Doğu cephe; tapınağın doğu duvarı söküldükten sonra yapılan basit duvar ve hemen önünde açılan Sond. 3/09.

Fig. 13
Evre II: Tapınağın
kuzeye doğru
uzatıldığına işaret eden
Sond. 1/11.

Fig. 14
Evre II-III-IV:
Kuzey Cephe,
merdivenler ve
Sond. 1/12.

Dionysos Tapınağı (?) 2009-2012 Sondajlarının Yapı İçindeki Dağılımı		
Yer	Sondaj No	Tablo No
I-Merdiven (kuzey)	Sond. 1/12	Tablo 2
II-Pronaos	Sond. 3/09	Tablo 3
	Sond. 3/10	Tablo 4
	Sond. 2/11	Tablo 5
	Sond. 2/12	Tablo 6
III-Naos	Sond. 1/09	Tablo 7
	Sond. 2/09	Tablo 8
	Sond. 4/09	–
	Sond. 5/09	–
	Sond. 8/10	Tablo 9
IV-Doğu Cephe (Pronaos'a bitişik)	Sond. 1/11	Tablo 10
	Sond. 2/10	Tablo 11
	Sond. 4/10	
V-Doğu Cephe (Naos'a bitişik)	Sond. 1/10	Tablo 12
VI-Güney Cephe	Sond. 7a-1/10	Tablo 13
VII-Batı cephe (Naos'a bitişik)	Sond. 5/10	Tablo 14
	Sond. 6/10	Tablo 15

Fig. 15 2009-2012 yılı sondajlarının yapı içindeki dağılımını gösteren tablo.

V-Doğu Cephe (Naos'a bitişik) Sond. 1/10	
SB29 11.76-11.51 m	MS 5. yüzyıl
SB30 11.51-11.32 m	MS 2. yüzyılın ilk yarısı
SB31 11.18-11.00 m	
SB32 11.00-10.64 m	MS 2. yüzyılın ilk yarısı
SB33	Podyum bloklarının oturduğu stylobat

Fig. 16a Doğu cephe; Sond. 1/10.

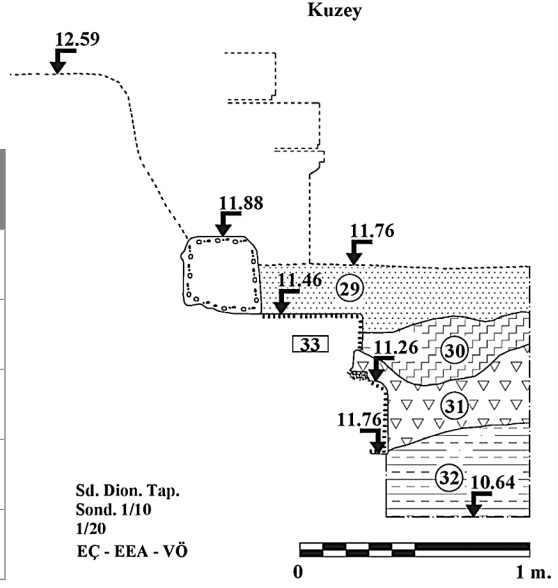

Fig. 16b Doğu cephe; Sond. 1/10; kuzey kesiti.

IV-Doğu Cephe (Pronaos'a bitişik) – Sond. 1/11	
SB65 11.40-11.19 m	MS 6. yüzyılın ortası/hemen sonrası
SB66 11.19-10.80 m	MS Erken 2. yüzyıl/I. çeyreği
SB67 10.55-10.30 m	
SB68 11.19-11.03 m	MS 1. yüzyıl
SB69 11.03-10.82 m	Tanımlanabilen seramik yok
SB53	Podyum blokları

Fig. 17a Doğu cephe; Sond. 1/11.

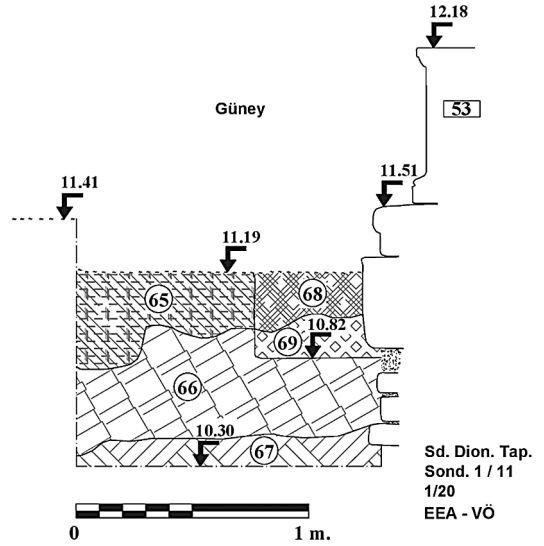

Fig. 17b Doğu cephe; Sond. 1/11; güney kesiti.

I-Merdiven (kuzey) Sond. 1/12	
SB74	Tapınağın Merdivenleri (kuzey)
SB75 12.04-11.84 m	MS Geç 6. yüzyıl/ Erken 7. yüzyıl
SB76 11.61-10.89 m	MS 1-2. yüzyıl
SB77 10.89-10.54 m	MÖ 1. yüzyıl- MS 1. yüzyıl

Fig. 18a Kuzey cephe; Sond. 1/12.

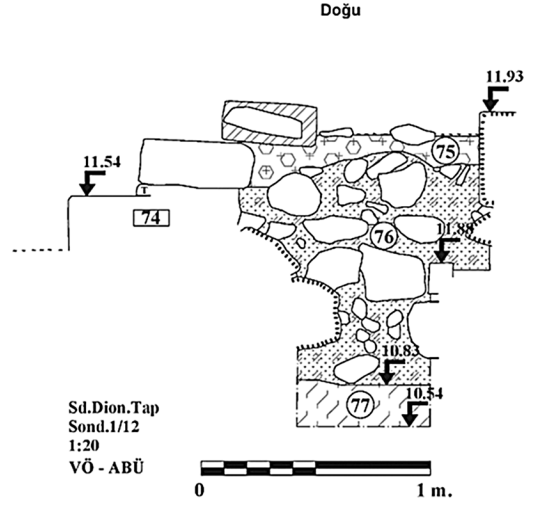

Fig. 18b Kuzey cephe; Sond. 1/12; doğu kesiti.

II-Pronaos – Sond. 3/09	
SB19 12.46-12.38 m	MS 6. yüzyılın ortasından sonra
SB20 12.38-12.21 m	
SB21 12.21-11.82 m	
SB22 11.82-11.41 m	
SB23 11.41-11.29 m	
SB24 11.04-10.74 m	
SB25 10.74-10.37 m	Geç Hellenistik Dönem
SB26	Taşlı alan
SB27	Tapınağın doğu duvarı
SB28	Tapınağın temeli

Fig. 19a Pronaos; Sond. 3/09.

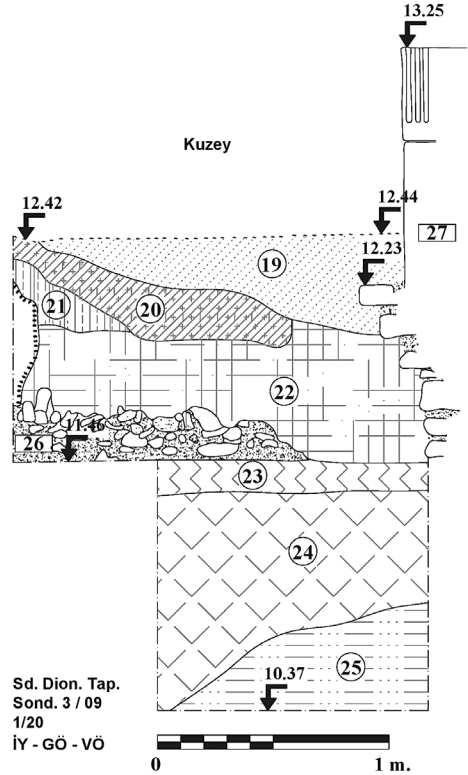

Fig. 19b Pronaos; Sond. 3/09; kuzey kesiti.

II-Pronaos – Sond. 2/11	
SB70 12.29-11.83 m	MS 6. yüzyılın ilk yarısından sonra (MS 13 yüzyıl sırlı seramik (1 adet)+modern cam parçaları)
SB71 12.19-11.82/11.75 m	MS 1. yüzyılın ilk yarısı
SB72 11.83-11.10 m	MS 1. yüzyıl
SB73 11.10-10.64 m	MS 4 yüzyıl sonu/5. yüzyıl başı
SB74	Tapınağın kuzey giriş merdivenleri
SB53	Podyum blokları

Fig. 20a Pronaos; Sond. 2/11.

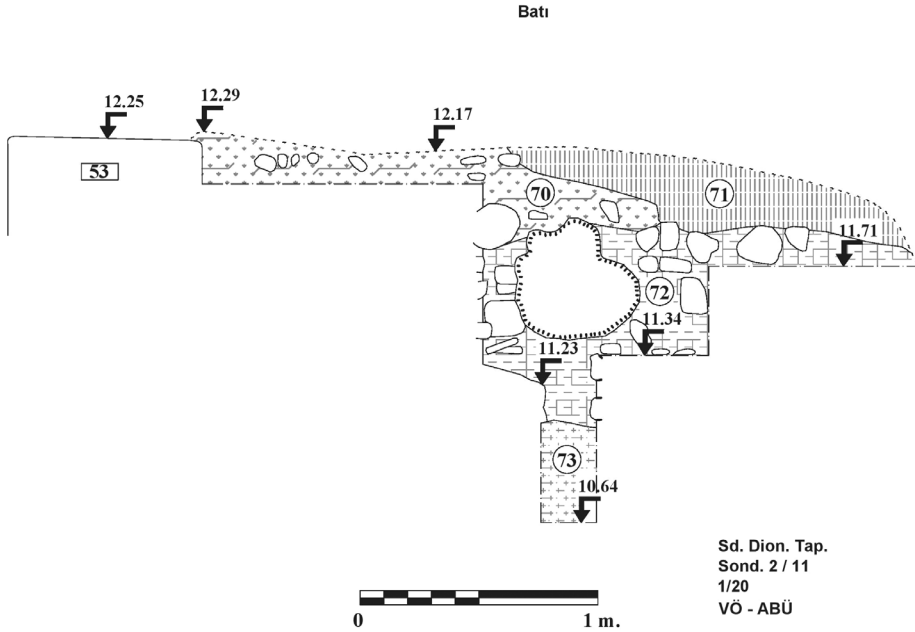

Fig. 20b Pronaos; Sond. 2/11; batı kesiti.

III-Naos – Sond. 1/09	
SB1 / 12.48-12.36 m	Yüzey, karışık 6. yüzyılın ortası-7. yüzyılın I. yarısı
SB3 / 12.26-12.18 m	MS 6. yy ortasından sonra
SB4 / 12.18-12.14 m	
SB2 / 12.36-11.62 m	
SB5 / 11.62-11.52 m	
SB6 / 11.52-11.44 m	Buluntu içermez
SB7 / 11.44-11.28 m	
SB8 / 11.28-11.21 m	
SB9 / 11.21-11.16 m	
SB10 / 11.16-11.01 m	Geç Hellenistik Dönem
SB11 / 11.01-10.39 m	

Fig. 21a Naos; Sond. 1/09.

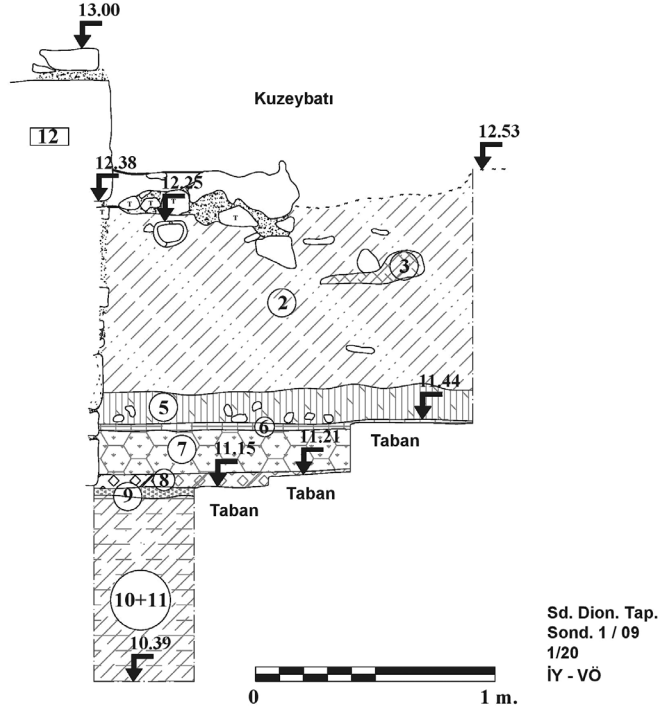

Fig. 21b Naos; Sond. 1/09; kuzeybatı kesiti.